

המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל / Mandel Institute for Jewish Studies

On the Names of the Jews /

קריאת שמות בישראל

Author(s): יחיאל גדליהו גומפרץ and F. Gumpertz

Source:

Tarbiz /

תרביץ

pp. 340-353 (ניסן תשט"ז), כרך חוברת

Published by: Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23587982>

Accessed: 28-03-2016 08:19 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to

Tarbiz / תרביץ.

<http://www.jstor.org>

קריאת שמות בישראל

מאת יחיאל גדליהו גומפרץ

אצל האומות ההודוגרמניות והשמיות נהגות היו שתי גישות של הורים בנתינת שמות לילדיהם: יש שרצו בשם שהיה לו יחס לנסיבות שבהן נולד הילד (תכונות הגוף, צבע השערות, תנאי הלידה, תנאי החיים של ההורים), או יחס לעתיד המקווה של הילד; ויש שרצו שהילד ישלים את שלשלת המשפחה, ונתנו לו את השם או את הכינוי-לשבח של איזה בן (או בת) של המשפחה מן הדורות הקודמים. כך היתה דרך קריאת שמות גם אצל היהודים. וכבר אמרו בברא"ר ל"ז: ז: "רשב"ג אומר הראשונים ע"י שהיו משתמשים ברוח הקדש היו מוציאים לשם מאורע, אבל אנחנו שאין אנו משתמשים ברוח הקדש אנו מוציאים לשם אבותינו". ולמאמר זה מתאימות העובדות ההיסטוריות: בימי התנ"ך בולטת הגישה הראשונה; בימי המשנה ובימי הביניים בולטת יותר הגישה השנייה. ואילו בזמננו ובארצנו שוב בולטת יותר הגישה הראשונה.

כל זמן שיהודים דוברי עברית נתנו לבניהם שמות עבריים, היתה הוראת השם בכללו מובנת למדי. בכל זאת כבר בספרי המקרא אנו רואים אי-הקבלה בין הוראת השם האמיתית ובין ההסבר המלווה ע"י נותנו. אך צריכים אנו תמיד לשוות לנגד עינינו, שנותני שמות, היינו הורים, אינם בלשנים. משום כך על-פיהרוב היה מספיק להם, שצילולו של השם היה דומה במקצת להסברו המילולי, שניתן על-ידי האב או האם (כגון: זבדני-זבלון, ילדתי בעצבי-יעבץ, שאלתי-רשומאל). ולא רק מדקדקים כרד"ק או ראב"ע הרגישו באי-ההתאמה שבין הוראת השם ובין ההסבר המלווה ע"י נותנו, אלא כבר בעלי המדרש הרגישו, שהעם יוצר את האטימולוגיות לפי דרכו הוא, שאינה דרך מלומדים ובלשנים. כי על כן אנו מוצאים בברא"ר כ"ה ב את המאמר: "ויקרא את שמו נח לאמור זה ינחמנו, לא השם הוא המדרש ולא המדרש הוא השם. לא הוה צריך קרא למימר אלא נח זה ינחנו או נחמן זה ינחמנו". ובאותו המדרש אנו קוראים (שם ל"א ח): "שמעת מימך אומרים גיני, גינייא, אנתרופי, אנתרופיא, גברא, גברתא? אלא איש ואשה למה, שהלשון הזה נופל על הלשון הזה". ועיין גם בפירוש הרד"ק לדבה"א ד' י ולבראש' ה' כט. וכבר העיר לפניו בעל ס' הישר, סוף פ' בראשית: "ויקרא מתושלח את שמו נח לאמר: נחה האדמה וכו' ולמך אביו קרא לו מנחם לאמור: זה ינחמנו וכו'". ועיין גם בדברי הראב"ע לשם' י"ח ג.

מכל מקום, כשאנו רואים שאצל יהודים דוברי-עברית פירוש השם העברי אינו מזדהה תמיד עם הוראתו המקורית, אצל הורים דוברי-לועזית ונותני שם עברי לא כל שכן. על כן עד שאגש אל הנושא העיקרי של המאמר הזה, והוא בירור כוונות מיוחדות שהיו רווחות בין ההורים והביאו לידי בחירת שמות בעלי הוראה מסוימת, ארחיב את הדיבור בפרק הראשון על אי-הבנות של שמות עבריים אצל יהודים דוברי-לועזית, שהביאו לידי שינויי שמות הנראים לפעמים אף מוזרים. אך כשנתעמק באותה שפה לועזית ובמהלך רוחם של

בפרק הזה נזכרים השמות (לפי א"ב): אסתר, אסתרין, טרינא, טריינדל; בֶּרְנִיקָא, בריינדל; בתיא, בעסעל; גנא, גננדל; גנטיאל, ינטילא, ינטלין, ינסה; דניאל, דענל, דן; חזקיהו, חין, העס; חנוך, העזרי, הענלי; יחיאל, איכל, מיכל; יצחק, איזק, איזלין, איזמן; יקותיאל, קוזל, קוסמן; ישראל, איסרל, איסרלין, איסר; מנחם, מִנְחָה, מנכן, מנדל, מאן; מרדכי, מוטסקה, מודל, מוטל; מרים, מירל, מערעל; משולם, שולמן, שלום; נתנאל, סנדרל, סנדר; פיאל, פוגלין, פייגי, פוגל; רבקה, ריבלין, ריבה; רחל, רכלין, רעלין, רעכא; שמריה, שמערלין, שמערל; שמואל, זנויל, זאבל; שפטיה, שעפעטל, שבתאי.

אחד הדימינוטיבים הרגילים בצרפתית של ימי הביניים הוא *-in*. כמעט שאין לך שם עצם פרטי שלא יופיע ברשימות של שמות שנדפסו בהרבה כרכים של ה-REJ, למשל, גם בצורת דימינוטיב: אברמין, יצחקין או חאקין, יעקובין או יאקין, ישראלין, אהרונין, זלמין וכיוצא בזה. באשכנז הדרומית, שבימי הביניים גרו בה רובם של היהודים האשכנזים, השתמשו על-פי הרוב בהברה *-lin* כדימינוטיב, ובתקופה יותר מאוחרת בהברות *-le* וגם *-el*, בעוד שבאשכנז הצפונית השתמשו יותר בהברה *-chen* או (בפי היהודים) *-che*.

המקרה הראשון של אי־הבנת דימינוטיב הוא, כאשר שם המסתיים בלמ"ד קיבל את צורת הדימינוטיב הצרפתית in. הצורה ישראלין (או "איסרליין", לפי מבטאם של יהודי צרפת)¹, נתפסה ע"י יהודי אשכנז כאילו השם עצמו היה "איסר", וכאילו מצורף אליו הדימינוטיב הגרמני: איסרליין. מקור השם איסר, שנשמר יותר בפולין ובליטא מאשר באשכנז גופה, לא היה אֶשֶׁר או איזה שם גרמני. מעיד על זה "שם הקודש" של איסר, שהוא תמיד ישראל. אותו השינוי חל גם בשמות צרפתיים ממש. השם gentile, הנעתק גנטילא או גם יִנטִילא, מופיע ברשימות השמות — כגון בית שמואל (להלן: ב"ש)² — עדיין בצורת דימינוטיב צרפתית: יענטליין. אך עם העתקת ההטעמה להברה הראשונה,

1. ע' "מבטאי שפתנו" עמ' 1, 61 (הגיית האותיות בצרפת).

2. ס' בית שמואל לר' שמואל ב"ר א"ש בייבש מויידיסלו, אבד"ק פירדא, דיהרנפורט תמ"ט. פירדא תנ"ד, ואחר כך במיוחד בש"ע אבן העזר דפוס לעמבערג תרל"ו, וכן כמסגרת לכמה ספרי שמות של מתבירים מאוחרים.

בהתאם למנהג השפה הגרמנית, נשכח המקור הצרפתי לגמרי והשם הפך ל"יענטא" ברוחב היהודים. ויש שכבר בצרפת קיבל שם יהודי בדימינוטיב צורה חדשה ע"ד שלא ניכר עוד מקורו. מוצאים אנחנו ברשימות את השמות אסתרינא על־יד טרינא (Térine). ובאשכנז מופיע השם כ"טרינא" (Trine); ועם החלפת ה־i ל־ei שבשפה הגרמנית (השווה איסהאק < אייזיק)³ אנו מוצאים גם את השם הזה, שהוא עצמו דימינוטיב, בתוספת דימינוטיב גרמני: טריינל, טריינדל (בפולין טראנדל, טראנא). דימינוטיב כפול נמצא גם ב"זלמין" הצרפתי < זעלמעלין, זלמעלע האשכנזי.

א־הבנות חלות לא רק בצורה, אלא גם בתוכן השמות. השם *viola*, השכיח בצרפת ובאיטליה והפך באשכנז גם לפייאל, פייל, וגם לפייגלין; וכן בדיאלקטים של גרמניה הדרומית הפרח ויולא (פייילכען, סגולית) הפך לפייגלין. והנה בפולין אנו מוצאים בקשר לכך שתי א־הבנות: או ש"שם הקודש" ששייך לפייגלין זו הוא צפורה (בטעות), או שאת פייגלה המתבגרת קראו פייגא, כאילו עיקרו של השם הוא "אתאנה".

אבל א־הבנות חלות לפעמים גם על שמות עבריים ממש, והיינו, כשהמון העם תפס הברות־שורש של שמות עבריים כהברות דימינוטיב גרמניות. (אותה התפיסה המוטעית קרתה לפעמים גם בשמות לא־יהודיים. השם Bartholomaeus הפך בגרמניה ל־Barthel ונתקצר ל־Barth. השם הזה עבר במקרה כשם־משפחה אל משפחות יהודיות, ואין מקורו במלה Bart (זֶקֶן), שמעולם לא נכתבה ב־th. שם־משפחה זה של יהודים אף אינו ר"ת כגון בֶּרֶד, בֶּרֶד"ט = בן ר' דוד, או בן ר' דוד טבלי). מהו, למשל, השם מנחם מנדל? העם תפס את ה"חם" שבסופו של השם כדימינוטיב צפון־גרמני (*-chen*, מנחם־מנכין, מנקה). על כן בקהילות אשכנז הדרומית קראו למנחם מנלין, מָנְל (כך עוד שמעתי באלזס), או בתוספת דל"ת לפי המבטא הבאווארי־אוסטרי: מנדל (השווה טריינדל, חנה־הנדל, גנא 4־גננדל). חשבו, איפוא, שצורת היסוד של מנחם היא מן. ראייה לכך הם החיבורים השכיחים: מנחם—מן, מנחם—מנכין, וכמקרה השם מנחם, כך מקרה מרדכי. במדינות שבהן היתה מקובלת צורת הדימינוטיב *-che*, *-chen*, נשאר השם מוטכי, מוטקא; אך במדינות שבהן רווח היה הדימינוטיב האחר הפך השם למוטלין, מוטעלה, מוטעל, מודל וגם מוקל. אך מניין ביטול הרי"ש? באמת תפס ההמון את השם כלו כשם לועזי. בצרפת הזכירה הצורה "מורד" את המלה *mort* (גם מוֹת וגם מֵת) ואילו באשכנז את המלה *Mord* (רצח); על כן השמיטו את הרי"ש במבטא, בכוונה תחילה. בהברות מקבילות כגון הערצכא, וערטעל,

3. לתולדות הגיית ה"ד ("מבטאי שפתנו", עמ' 61). — מהרש"ל ובעל ס' השמות עוד ידעו את מוצא השם טרינא, כי על כן הם כותבים: "וטעם דכותבין בטי"ת ולא בתי"ו עיין בתרומת הדשן סי' רל"א". ושם דובר על הכתיבים בטי"ת וקו"ף בשמות לעזים למניעת א־הבנות ע"י קריאת כ"ף רפויה או ת"ו רפויה.

4. ברשימה משנת תתנ"ו עוד גנא.

טערצכא (= תרצה), אין אנו מוצאים את השמטת הרי"ש במבטא, ובדימינוטיב מורקעל השמיטו את הדל"ת של מרדכי.

מה שקרה לאיסרליין ולג'נטילא, קרה גם לשם המקראי רחל. בצרפת הוא קיבל את הברת הדימינוטיב יין, ואילו החי"ת לא נהגתה כידוע. ובכן באשכנז אנו מוצאים את השם רעליין וגם רלינה (ההטעמה היא צרפתית, מקורית או מחדשת במאה ה-18); אך במדינת אוסטריה נהגתה החי"ת, ומשם התפתח השם רעכלין, רעכלא, ורעכלא המבוגרת נקראה רעכא. השם הזה הוכנס לספרות ע"י לסינג.

חדימינוטיב קא הוא על-פי הרוב סלאבי (השווה מוטקא הנ"ל). אך גם באשכנז נתפס ה-קא כבר בימי הביניים לפעמים כמלא-מקום של che- בהתאמה לדימינוטיב השפלי-גרמני ke- השם וירוניקא (= Berenike) הפך ברחוב היהודים לברוינלא, בריינלא, בריינדל⁵. אך גם קו"ף שרשית של שם מקראי נחשבה לסימן של דימינוטיב. בב"ש אנו מוצאים: חת, העס, היו, כינויים לחזקיה; אבל גם החיכיות שבסוף השמות איסהאק והעניך נחשבו לסימן של דימינוטיב, ומשום כך אנו מוצאים על ידם איזליין, אייזעמן, הענלה, הענלי (למשל ב"אבני זכרון", מס' 5399). לעומת זאת נהפך בצלאל לבוצילקא (ב"ש). אבל כמו שהשם המקראי המפורסם רחל נתפס כשם לועזי, כך גם השם רבקה. כבר ברשימת השמות של קדושי שנת ה'נ"ה⁶ אנו מוצאים פעמיים את השם ריבלין = רבקה. וכשם שה"חם של מנחם נחשבה לדימינוטיב (= chen-), כן ה"ים של מרים וה"יה של בתיה, רחביה, שמריה, שפטיה, שהפכו למרליין, מערעל, בעסל, שמרליין, חבל, שמערל, שעפטעל⁷. בספרי השמות נרשם שעפטעל תמיד ככינוי לשבתאי. אך נדמה לי, שמקורו של שעפטעל הוא שפטיה, השכיח יותר משבתאי בתחילת ימי הביניים. מלבד זאת נתבטא השם שבתאי באשכנז תמיד בתי"ו רפה, ולא בתי"ו דגושה (= טי"ת) ובכ"י דגושה: Schabsi, Schabsai, וכן כת השבתאים: die Schepse. גם השם יקותיאל נתפס כדימינוטיב, כי על כן אנו מוצאים כבר ברשימה משנת תתנ"ו את הכתיב קותיל, ובספרי השמות (לגיטין) קוסל (קוזל), קוסא, קוסמן. באה האטימולוגיה העממית וראתה בקוסמן את התרגום האשכנזי של איש האלקים (Gottesmann). ויפה היא דרשה במקרה הזה, שהרי יקותיאל הוא, לפי המדרש, אחד משבעת שמותיו של משה איש האלקים.

אך ברוב המקרים הלכה האטימולוגיה העממית אחרי הצלצול. ויש ששני שמות שמקורם שונה לגמרי התמזגו לשם אחד, כפי שנראה להלן בשם פישל: ירוחם פישל ואפרים פישל הם שני שמות שונים מעיקרם. או השם פרומוט (= Frohmuot, אולי = שמחה, אם כי באשכנז "שמחה" אינו בנמצא כשם אשה) התכווץ לשם אחד פרומט, ונעשה בפולין: פרומע

5. במצבות של פרנקפורט (הורויץ, אבני זכרון, פפד"ם תרס"א) נמצאים הכתיבים: ברענדלי, ברענדליין, ברוינלי, בריינליין וגם בריינכן.

6. S. Salfeld, Das Martyriologium des Nürnberger Memorbuches, Berlin 1898.

7. Zunz, Namen der Juden (Ges. Schr. II. 1876).

(= חסידה), מפני שהשם פרומט היה שם בלתי מובן. מאותו הטעם הפך השם זאבל > זנויל > (צרפתית) סאמואל = שמואל, לצובל (שם חיה), וזנויל לזנגויל (שם התבלין הידוע). השם איכל > איחיאל = יחיאל הועתק לאייכל (= בלוט), ומן הצד השני הפך השם איכל, ללא מעתק ה"א־י" ל"א־י", למיכל = מיכאל. ומכאן הצירוף השכיח יחיאל מיכל⁸. ויש שהאטימולוגיה העממית מזגה בסוף שני שמות שונים לשם אחד. ב"ש כותב: "לפי דברי מהרש"ל יש לכתוב נתנאל המכונה סענדר". אך ידוע, שסנדר הוא גם כינוי לאלכסנדר⁸. אלא שהיתה כאן התפתחות: נתנאל < תנעל < סנעל < סנדערל < סנדר. והמעבר סנעל < סנדערל הוא דבר שכיח בדיאלקט האוסטרי, שבו לא זו בלבד שהדימינוטיב el- הפך ל-erl (Mannl < Manderl), אלא גם el- שרשית של Schamel (שרפרף) ל-Schammerl⁸. שרשרת של אי-הבנה יש גם במעבר משולם < שולם⁹, שולם-מן < שולמן (כביכול, "איש בית-הספר", או "איש בהיכ"נ") ושולם < שְלום (Scholem), וכינויו עוד שולמן בספרי השמות. ושולם כמעט דחה לגמרי את משולם באשכנז; וגם ב"ש כותב: "שולמן כנוי ליועץ או לשלום!"

כל הדוגמאות של דימינוטיבים מדומים שהבאתי עד כאן, מעידות על כח ההיקש הצל-צולי, המשנה גם את צורת השמות שחזרו ונקלטו בצורתם הקלאסית אפילו באוני פשוטי-העם בקריאת התורה ובתפילה, כגון יצחק, מרים, רבקה, רחל. אפילו השם ישראל השגור בפי כל יהודי ע"י "שמע ישראל", מסוגל היה להתגלגל עד הצורה "איסר" ע"פ חוק ההיקש הצלצולי.

ב. "חיים", כינויו וכינויי כינויו

(לפי א"ב): אורי, אור שרגא, אליקים, אנאשטאש, אפרים פישל, בונם, ביבאנט, ביבאנטי, בייפוס, גוטשלק, גוך, געץ, געצל; ויבאנטי, ויבש, ויוש, ויבאש, ויש, ויבלין, ויבלמן, ויטאל, זוי, חי, חיים, טרוסטלין, יעיש, ירוחם פישל, משלם, מנחם, נחמה, נחמיה, פוליווטו, א.א. פיבוש, פיבלמן, פיבל, פיש, פייש, פייס, פישל, פייטל, פריגורוס, שמואל, שניאור, שניור.

כשאנו מדמים לעצמנו, שרק האנשים התמימים של ימי הביניים תלו את האטימולוגיות של שמות בדמיון חיצוני של צלילים, אין אנו אלא טועים. אם נשאל יהודי משכיל, מה

8. הצירוף יחיאל מיכל הוא חדיש באופן יחסי, כי כפי שנראה להלן, השימוש בשם מיכאל הוא בכלל מאוחר מאד אצל היהודים, לפחות אצל יהודי אשכנז. ועוד מעט והאטימולוגיה העממית תראה בצירוף הזה שם נקבה, כי כבר היום זיכתה אותנו עירית ירושלים בשלט: רחוב מיכל פינס (ע"ש הסופר ר' יחיאל מיכל פינס). — על הכינוי מיכל ליחיאל כותב בעל "תרומת הדשן" (תשובה רל"א): "אלא ודאי יש לומר דכינוי מיכל ע"י גויים נתחדש בתחלה והם אינם מקפידים כלל".

8א. הכינוי סנדר לאלכסנדר נמצא בצרפת של ימי הביניים גם אצל לא-יהודים. עי' P. Lebel, Les noms de personnes (Paris 1954) p. 77.

8ב. בדימינוטיב "הענדעל" נפגשים אפילו שלושה שמות: חנה, הינדה וחנוך.

9. משלם < שולם < שלום, כמו מנחם < נחום, עי' ב"ש: "נחום מלא וי"ו ומן הסתם הוא כנוי למנחם"! עדיין אני זוכר מורה בעיר מולדתי ששמו הפרטי היה זולם, והזי"ן שכחה במקום

פירוש השם פייבוש — תשעים ותשעה מתוך מאה ודאי יענו: "כ מ ו ב ן אין זה אלא השם Phoebus. והלא הכינוי לפייבוש הוא אורי שרגא, ופויבוס היה, כידוע, אליל האור". ומאז סמך המשורר היינריך היינה את ידיו על האטימולוגיה הזאת¹¹, שאולי קיבל אותה מידיד נעוריו צונץ (ב"שמות היהודים" לצונץ עמ' 34, נמצאת המשואה האטימולוגית — Phoebus — Feibusch), ענו כל המשכילים אחריו מקודש מקודש. וכבר מזמן שאלתי את עצמי, איך אפשר, שיהודי אשכנז קראו את בניהם בשם של עבודה זרה, הם שהקפידו בתכלית ההקפדה באיסור "ושם אלהים אחרים לא תזכיר"? זכרתי, למשל, את המנהג לכתוב את השם אלתר בתי"ו במקום טי"ת, בניגוד לשם הנקבה המקביל: אלטע, רק מפני שהכתיב אלטר מזכיר את המלה "הנוצרית" Altar. וזכרתי את דבריו החריפים של רבנו תם בגלל כתיבת השם הגויי גיללמל בגט¹², או את דברי ס' חסידים¹³, שיש לסרס במבטא אפילו את השמות מיכאל וגבריאל, כשהם שם של פולחן נוצרי¹⁴. מלבד זאת מופיעה כתיבת השם (אני מדגיש: כתיבת השם) פייבוש לא לפני המאה ה-16, ורק באשכנז. במיסמכים יותר עתיקים מאשכנז אין אנו מוצאים את השם שנכתב בפ"א בראשו. ברשימות הקדושים אצל זאלפעלד, למשל, אנו מוצאים ויבש (תתנו"ו, תתקמ"ד) ויבש (ה"כ"ו, מ"ז, נ"ח, וכן בהעתקת רשימת קדושי טרויש), אצל "אור זרוע" וויש. גם בכתובות שבמצבות של פפד"ם אנו מוצאים במאות הקדומות רק את הכתיב של השמות הנ"ל בו"ו; החל מן המאה ה-17 לפעמים בו"ו ולפעמים בפ"א בראשם. באיטליה וביוון היה השם פיבוש בלתי ידוע, וכן אצל יהודי ספרד¹⁴. נוסף לזה היה השם Phoebus בלתי נהוג גם בין הגויים של המדינות הנ"ל. בצרפת הדרומית היה Phoebus בנמצא במקרים נדירים, ורק בתקופה שלא היו שם יהודים.

והנה כשהתחלתי לבדוק את ספרי הפוסקים, ובמיוחד את הרשימות של ספרי שמות לגטין, נפקחו עיני; אך גם הוכנסתי לתוך סבך של נתינת שמות ובעיות של פולקלור בנתינתם, שבפרקים הבאים אני רוצה לסלול בו דרך, צעד אחרי צעד. כבר בהגהות הרמ"א לש"ע,

שי"ן וסמ"ך בשמות שבאו מצרפת: זנויל, ענויל, זלמן, יזול, יוזלמן, יוספא, איזיק, אייזמן, זעקל — במקום שמואל, אשר, שלמה, יוסף, איסהאק. וכן כותב ב"ש: "שלם בלא וא"ו כנוי למשולם".

10. דפוס אמשטרדם תקס"ה, דף נ"ח ע"ב.

11. Heine, Romancero, Der Apollon: Und da hiess er Rabbi Faibisch, Was auf hochdeutsch heisst Apollo.

12. ספר הישר לר"ת, סי' כ"ו.

13. הוצ' ויסטינצקי, עמ' 74, סי' קצ"ד.

14. עיין גם ס' מדבר קדמות לחר' חיד"א, ערך יששכר: "יששכר קרא לבנו יוב (פ' ויגש) ובפ' פינחס כתיב ישוב, ופירש"י שהוא יוב. וכתוב בס' דבק טוב (וינציא שמ"ח) יוב הוא שם אליל (Jovis), וקבל יוב לפני אביו שקרא לו שם ע"ז ונתן לו יששכר שי"ן משמו וקראו ישוב!"

14. בס' עזרת נשים לר' משה ן' חביב, קושטנדינא תצ"א, אין פיבוש ואין ויבש, ועל אורי שרגא הוא רק מעיד: שם זה שכיח בין האשכנזים. ר"מ ן' חביב היה ספרדי שולד בבלקן וששימש כרב בירושלים.

אה"ע קכ"ט ל"ד בסוף. אנו קוראים: "או הלשונות מתחלפות בקריאת הב' או פ' או ו' כגון זנביל או זנויל, פייבש או וייבש שמקצת מדינות מדברים יותר בלשון רפה". וכן כותב ט"ז שם: "במדינות אלו יש לכתוב פייביש". וכן כותב בעל הלבוש: "שהלשונות מתחלפות בקריאת הב' או פ' או ו' זנויל, זנביל, או פייבש, ויבש". מכל העדויות האלה יוצא, שבשביל הפוסקים הנ"ל לא היה שום ספק, שהשמות "פייבוש" ו"ויבש, וייבש" הזדהו, ובזה כבר מתבטלת ההנחה, שפייבוש הוא Phoebus.

מהי הוראת השם הזה, מה פירושו המילולי, מה הם התנאים שבהם ניתן השם הזה וכמה שמות הקרובים לו בצלצול ובהוראה — דברים אלה נלמד כשנעיין ברשימת השמות האלפ-ביתית, שנותן לנו בעל הפירוש "בית שמואל"¹⁵ לאבן העזר של ש"ע, ר' שמואל ווידסל, יליד פולין ורב בפירודא שבאשכנז הדרומית. רוב ספרי שמות שנכתבו אחריו סומכים עליו, ורק מעטים ביניהם, כגון "שלחן המערכת"¹⁶ או ס' שם עולם¹⁷, גותנים לחוקר הפולקלוריסטי חומר נוסף. אביא כאן אותו חלק מתוך ס' בית שמואל המעניין אותנו: "וייבר והוא כינוי לאלקים... ויבל, ויבליין, ויבלין, ויבלמן, ויבלמן, ותליא במבטא. וכינוי ויבלמן הוא כינוי לאורי, וכינוי ויבלין הוא כינוי לאלקים. וכתוב בס' ויבלין שטענגלין הוא ג"כ כינוי לאלקים במקצת מקומות. ויבלמן הוא כינוי לפריגוס [צ"ל פריגורוס] ויבלן הוא כינוי לפריגורוס. ויבש כן כותבין במדינות אלו¹⁸, והוא כינוי לאורי לאור שרגא לאליעזר לאלקים לחיים למשלם לנחמיה לשמואל. וייבל... והוא ג"כ כינוי לשמות אלו של וייבש. ס"מ. ומהרש"ל כותב: בארץ אשכנז כותבים וייבש בשני ווי"ן ובשני יודי"ן. ובעל דמשק אליעזר כותב, שהוא ב' מלות שוין, וי" ו"ביש" כד יקום דין; ושם זה קראוהו לאדם מתחלה, שמת אביו כשהרתה אמו ובלידה מתה אמו, לכן קורין אותו אור שרגא ב' פעמים אור¹⁹ או נחמיה שהשם נחמנו או משלם שיהיה צדיק

15. ע"י הערה 2. שתי ההוצאות של השנים תמ"ט ותנ"ד נדפסו בחיי המחבר.

16. ס' שלחן המערכת לר' יצחק נאטוביץ, וארשא תרל"ו. המחבר, רב בסימפרופול ברוסיה הדרומית, הכיר היטב את מנהגי הספרדים.

17. ס' שם עולם לר' יחיאל איכל טויבש, טשורוביץ תרמ"ז.

18. אפייני הוא, שבדפוס קרימונא שנת שכ"ו של המהרי"ל נזכר כמה פעמים ר' ויבש, שהמדפיסים המאוחרים העתיקוהו "וייבש".

19. לכאורה על סמך הפסוק: "גר ה' נשמת אדם". על מקור השם שניאור מובא בב"ש הסבר, שמזכיר את ההסבר של השם אור שרגא "שתי פעמים אור", אם כי בצורה פחות טראגית: "כשאבי אביו ושם אבי אמו נקראו מאיר, נקרא שניאור". יהמרש"ל ב"ים של שלמה", גטין פ"ד סי' כ"ו, מביא מעשה שהיה במשפחתו: לזקנו ר' מנחם ציון נולד בן. הוא רצה לקראו על שם אביו מאיר, ואשתו רצתה לקראו על שם אביה יאיר; התפשרו וקראוהו שניאור = מאיר ויאיר. אך השם שניאור כמובן עתיק יותר, ע"י "שם הגדולים" ערך ר' שניאור בר' יהודה. ונראה שגם השם מאיר היה לפעמים שם סגולה, כי כינויו הוא ויבלמן! האטימולוגיה "המלומדת", ששניאור הוא Senior, כבר נסתרה ע"י האל"ף שבכתיב השם. אכן יש גם שניור בספרי השמות, אבל הוא כינוי ספרדי למשה. ועד היום תרגומו של משה רבנו בספאנילית הוא: משה שיניור חכם.

בארץ... וכן"ל עיקר במדינות פולין לכתוב פייפס וכן הוא בח"מ סי' קכ"ט...²⁰ וישל בוא"ו אחת והוא כינוי למשה, לאפרים, לירוחם, לשמואל. ויש כינוי לאפרים לחדוד ע"ש וידגו לרב (בראש' מ"ח:טז) שנאמר באפרים: מהרש"ל²¹. וכשנעניין בספר ב"ש, ערך פ"א, או בס' שמות גיטין לר' שמחה בר' גרשון הכהן, נמצא רק בקיצור: "פייבש, פישל, פרידמן תליא בלשון המדינה ובמדינת פולין יש לכתוב בפ'. זהות דומה, שיש בה רק הבדל הכת"ב ע"פ דיאלקט המדינה קובע בעל ב"ש גם בשם ואלק, פאלק, כדבר המובן מאליה. היינו שלמחבר זה, שחי במאה ה'17, היה ברור, שהשם פייבש כשם מיוחד לא היה קיים, אלא הוא הזדהה עם השם המקביל שנכתב בו"ו בראשו.

מהו מקור כל השמות האלה? אין זה אלא אותו המקור, שיש להרבה מלים אחרות בפי יהודי אשכנז, ר"ל השפה הצרפתית. בצרפת נמצא השם ויבש לרוב, והוא תרגום לשמות חי, חיים וגם לשם יחיאל²²; היינו, שגם השם ויבש וגם כל השורה של שמות שמצאנום בב"ש אינם אלא שני שמות: חי וחיים. מדוע הם רווחים כל כך הרבה, על כך צריך אני לייחד את הדיבור בהמשך המאמר. כאן רוצה אני רק להסביר, שהשם ויבש או פייבש אינו *vivus* הלאטיני, אלא הוא שם צרפתי: או שהוא *vifs, vives* = חיים — וה"ש בסוף הוא סימן רבים, בהקבלה לסיומת הרבים יים של חיים (ובהקבלה לתרגום של מים, שמים בצרפתית יהודית ב" *eaues, cieux*, בניגוד לצרפתית הצחה של ימי הביניים); או שהוא *vis* = חי, צורה דיאלקטית על-יד *vif, vifs*²³. ושתי הצורות הגיעו לאשכנז ונשתמרו שם. ל-*vis* מתאים הדימינוטיב וישל, פישל ובמעתק הגרמני של ה-*i* ל-*ei* השם פייש, פיישל, פייס, שבסופו הפך באשכנז ע"י אי-הבנה לפייסט (= שָׁמֶן בגרמנית). וכיון שבהרבה שמות-עצם פרטיים הוסיפו יהודי אשכנז את השם יָמֶן, מוצאים אנו ע"י ויָלְמֶן, פייבלמן, וחיים-יָמֶן < היינמן (בדיסימילציה של המ"ם הסופית של חיים לעומת המ"ם של יָמֶן), גם את השם פישמן, שאין לו שייכות לפיש = דג, אלא הוא מורכב מ-ויש העתיק ומ-יָמֶן.

לגלגול מוזר הגיע השם ויבש באשכנז עוד לפני ימי ההשכלה, היינו ללא כל קשר עם ההתבוללות. כוונתי לשם-המשפחה בייפוס. בפרנקפורט במיוחד מצויה היתה משפחה מיוחסת בשם זה²⁴. שם זה הפליא אותי מזמן. כי בייפוס הוא שם של ירק צנוע (*Artemisia*),

20. ובאמת נשתמר הכתיב הזה עד היום בשמות המשפחה פיפס, ופיפר (ע' לעיל "זיבר"), הנהגים היום: Pfeifer, Pipes ולא Pfeifer. פיפר כשם פרטי עוד נזכר ב"אבני זכרון" מס' 4617, 5147.
21. היינו שהמהרש"ל ידע שלכינוי פישל לאפרים, שבזמנו עוד נכתב בו"ו (ויש, וישל) היה מקור אחר מאשר לפישל, שהוא כינוי לירוחם.

22. רח' יחיאל מפאריש, למשל, נקרא בפרוטוקול הלאטיני של ויכוחו עם דונין המשומד: *Magister Vivus*.

23. על ההסבר הזה אני מודה לפרופ' פרי מן האוניברסיטה העברית.

24. במקרה מצאתי אותו השם גם בכריכת כ"י של "משפט לשון הקודש" לר' ז. הענא, בה רשם איזה בחור ישיבה את שמו באותיות גרמניות Alexander Beyfus 1729. ויש הקבלה בהתפתחות פוניטית: ויבש = בייפוס = טריבש: דרייפוס.

שהשתמשו בו לפעמים כתבלין למרק וכדומה, אבל לא היה נהוג באשכנז לקרוא משפחות יהודיות על שם ירק. במהלך מחקרי באה לי ההשערה, שבייפוס התפתח מריבש, כי במבטא הדרום-אשכנזי מחליפים את ההגאים הקוליים והאי-קוליים, וכשם שויבש הפך לפייבוש, כך היה יכול ליהפך גם לבייפוש (או בייפוס), ואין צורך לעמוד כאן על המעבר של שי"ן שמאלית של ימי הביניים לשי"ן ימנית בזמנים יותר מאוחרים²⁴. עקבתי אחר מוצא משפחת בייפוס שבפרנקפורט, והתברר שאבי-המשפחה היה איש ששמו הפרטי היה בייפוס או פייסט, למשפחת שייאר "צום גולדענען מורזעל", שנפטר בשנת תפ"ב (1722)²⁵. בראש מצבתו כתוב שם-החול וייבש ופעם שניה שם-הקודש אורי²⁶. בפנקס החברה-קדישא נרשם אותו האיש בשם פייס. וצאצאי האיש הזה, החל מבניו ואילך, נקראו לפני מנהג פפד"ם על שמו בשם-המשפחה בייפוס²⁷. מן המקרה הזה אנו למדים על זהות השמות בייפוס, וייבש, פייס, אורי.

עד כאן תולדות השם ויבש. יש רק להוסיף, שאצל ספרדים ואיטלקים מקביל לו השם ביבאנטי²⁸, ביבאנט²⁸. באיטליה, באשכנז וגם בצרפת נמצאו אף השמות ויטאל, וידל (תתנ"ו), שהפכו באשכנז לפייטל. בספרד מצויה הצורה וויבאש (היום נכתב גם ביבאס). אצל היהודים דוברי ערבית, במיוחד בתימן, נמצאים השמות יחיא ויעיש (= יחיה) ; אצל יהודי ביזנץ — השם פוליכרונוס וגם פוליזוטו ; ובבבל — חייא וגם האי, האיא, בהתאם למבטא הבבלי. לשמות נשים הוסיפו את הכינוי חיה, חוה, בספרד וידא, ביוון זוי = Ζωή פוליזוטא (הלכות קטנות לר"י חאגיז), (ס' עזרת נשים ; ובספר כנה"ג לר' חיים בנבנשתי, חלק אה"ע, איזמיר תצ"א, דף ק"נ ע"ב זואי דמיתקרי וידא!)²⁹. אחרי כל מה שבישרנו על השם חיים, אין רשימת-הכינויים הרווחת בספרי שמות כגון ב"ש יכולה להכיל חידושים לגבינו: "חיים המכונה קההריים, המכ' לוך, המכ' לעבלאנג, המכ' וייבש, המכ' מיינסטרל". כל הכינויים הללו כבר ידועים לנו כשמות סגולה. מפליא רק השם קההריים. בפעם הראשונה הוא נזכר ע"י בעל "תרומת הדשן" בין כינויים אחרים, שהם בעצם רק נסיונות של כתיבה פוניטית לגמגומי שמות יהודיים בפי גויים : על-יד קההריים הוא מביא צהריים = פתחיה, קהיסל = יחזקאל, מערה"ל = מרדכי²⁹א.

24. עיין במאמרי "השי"ן, טלטוליה וגלגוליה".

25. כך לפי A. Dietz, Stammbuch d. Frankfurter Juden, 1907.

26. לפי אבני זכרון, מס' 1795.

27. על הפרטים האלה אני מודה לרב ד"ר יוסף אונא שליט"א בכפר הרא"ה.

28. ע' ש"ע אה"ע ס' קכ"ט סע' י"ז : "אם השם השני בלשון לעז, הכל אחד, כגון חיים ביבאנט".

29א. גם בצרפת שכיח השם ויאנט.

29. לפני 30 שנים בערך נתפרסם איזה מאמר, שרצה לגזור את השם חיים מן השם הספרדי Jaime, ואין לזה שחר. כי מעתק ה-j ל-x (= כ"ף רפויה) בספרדית קלאסית לא חל לפני המאה ה-16 ובספניולית היהודית לא חל כלל.

29א. פסקים וכתבים למהר"ר ישראל, והוא חלק ב' של ס' "תרומת הדשן". עיין שם ס' ו'. הספר נכתב סמוך לשנת 1450.

חשובות המלים שבעל ב"ש מביא בשם "דמשק אליעזר". מובן שהאטימולוגיה ניי־פיש היא עממית ותמימה. אך העובדא שהוא מספר שם, היא המסבירה את האטימולוגיה העממית: "כשילד הוא נתינתם בברית מילה מאביו ומאמו קוראין אותו ויביש ונותנים לו את שם הקודש אורי שרגא, ב' פעמים אור". והנה אותם הדברים "קבלה מהגאונים", כותב בעל ס' יוחסין על השם אביי, שהוא מהווה את ראשי התיבות של הפסוק א'שר ב'ך י'רחם י'תום (הושע י"ד ד), מפני שאביי נתינתם, כידוע, מאביו ומאמו²⁹. והנה לפי ב"ש, וישל (פישל) הוא כינור לירחם; וכן המנהג עד היום. ועכשיו יכולים אנו להבין מדוע גם אצל אשכנזים וגם אצל ספרדים השם ירוחם לא נהגה כמו שהוא מנוקד במקרא. ירוחם בחולם (שמ"א א' א), אלא בשורוק³⁰. מבטא השם רוצה להזכיר את פסוק הנחמה שבסוף ס' הושע. ועוד: במשפחתי ניתן השם ירוחם ל ב'ת, שנולדה בשנת תק"פ. היא היתה אם אמי. אך מפני שכבר נקראה בשם לועזי בחיים היומיומיים, לא שם איש במשפחה לב לזה, אם לא בתורת קוריוזים. גם ב"אבני זכרון" נמצא פעם השם מרת ירוחם (מס' 2443, שנת תק"ג, ובהערה לזה עמ' 764). מצד שני ניתן שם-האשה שמחה באשכנז, וכפי שנראה להלן השם נחמה ביו, גם לאנשים. וטיב השמות שעליו אדון להלן, יסביר את ה"קוריוזים". אך לאמיתו של דבר, כל השמות הצרפתיים והאשכנזיים הנ"ל (כגון ויבש, פישל) אינם אלא תרגום של השם חיים. זהות מוכחת גם מן השמות, שלהם הם משמשים ככינויים, על-פי הרשימות המצויות בספרים כגון ב"ש. כמעט אצל כולם אנו מוצאים כשם-קודש מקביל שמות כגון אליקים (3 פעמים), אורי (4 פעמים), אור שרגא (2 פעמים), שמואל (3 פעמים), פריגורוס (2 פעמים), נחמיה, ירוחם, חיים (כל אחד פעם אחת). לכל השמות האלה יש תכונה משותפת: לפי תכנם הם מהווים או ברכה או נחמה, וכשנעזין בכינוייהם השונים, שוב נמצא, שהם קרובים זה לזה בהוראותיהם. לשם אליקים אנו מוצאים כינויים כגון גוטשלק ומזה געצל, געץ, או גוצלי, גוך, שהם בעצם רק תרגומו; אך לפעמים מצורף אליו גם הכינוי היוני העתיק אנאשטאש (שלמעתיקים כגון בעל ב"ש ו"שלחן המערכת" ודאי היה בלתי-מובן לגמרי) וממנו למדים אנו הרבה יותר. פירושו של אנאשטאש הוא: הקם לתחיה³⁰. מלבד זאת אנו מוצאים אצל ב"ש את השם שטענגלין, שאינני יודע את הוראתו בדיוק, אך במקום אחר הוא מסומן ככינוי יחד עם דוראנטי = הקיים. על אור שרגא (כך דוקא עוד ברשימות משנת תתנ"ו, ולא

29. הנושא של הילד שנתיתם מאביו ומאמו מיום היולדו העסיק את דמיון העם. גם רבי גדיאל הנער, כעין בבואה של מטטרון (ראה להלן), הוא יתום מאתו הסוג. בס' גן עדן, בית המדרש ליעלינק, ג', עמ' 137 סוף הפסקא הראשונה, וביתר דיוק בס' חמדת ימים פרק ט', ס"ה עמ' א' מסופר על גדיאל הנער בשם כתבי האר"י: וחקרו חכמים על אביו שזכה לבן זה ומצאו... ושהוליד זה הבן ומת וילדתו אמו ומתה ונשאר יתום ונתגדל בצער גדול ולימד תורה הרבה ונהרג על קידוש השם".
30. ספר שמות כותב בפירוש: "אם אכתוב ירוחם מלא, אקרא ירוחם הרי"ש בשורי"ק".
30א. פירושו הפשטני של בעל "עזרת נשים" הוא בלתי מדויק: "אנאשטאש הוא פ' שם אליקים בלשון יון".

אורי (שרגא) כבר שמענו שניתן לילד אחרי שמישהו נפטר במשפחה. השם פריגורוס הוא παριγορος, שכבר נמצא בירושלמי (תרומות י"א ה"ב) ובכתובות של בית-שערים, ועבר גם לאשכנז ונמצא שם עוד ברשימה משנת תתנ"ו, ופירושו הוא מנחם³¹. אך ברשימת שמות מקנדיה משנת רנ"ב מצאתי את השם פריגוריה³² = נחמה, כשם של איש. נחמה כשם של איש וכשם משפחה נשתמר אצל יהודי יון עד ימינו אלה. גם באשכנז ודאי היה מקובל, כי בה מצוי השם הגרמני טרוסטלין = נחמה ככינוי לנחמיה (למשל אצל מהר"ל). באיטליה נשתמר השם Consolo רק כשם משפחה, אבל השם האיטלקי Consolina מצוי כשם-אשה ורק בין היהודיות, כפי שהודיע לי הפרופ' הרטום.

בשם "שמואל" ובכינויי באים אנו לסוג אחר של כינויים. לפני בעל ב"ש (ובעל ס' שמות, שממנו העתיק) היתה ל"שמואל", כנראה, רשימה עתיקה מאד, כי בין הכינויים האלה נמצאים כתיבים ושמות בלתי-שכיחים בזמן המעתיק. הוא כותב: "שמואל המכונה וישלי או וישלין או ויבש [שלושה כתיבים עתיקים], המכונה פאבולי, המכ' זנויל, המכ' בישוף, המכ' גרונם, המכ' בונם, המכ' פשטור, המכ' מוטון". בשבילנו חשוב — מלבד שלושת הכתיבים לוויבש — הכינוי גרונם. חושבים אותו לצורה איטלקית של Hieronymos. אך באיטליה אין השם גרונם ידוע. יתר על כן, הפרופ' הרטום העיר לי, שבאיטלקית השם הירונימוס נהגה Girolamo; הכינוי היה צריך, איפוא, לקבל את הצורה גרולם ולא גרונם. אלא שנדמה כי המקור הוא Geronymos או כיוצא בו, היינו הזקן (= γέρον) ביונית³³. מה לשמואל ולזקן? שכן כתוב בשמ"א כ"ח יד: "ותאמר איש זקן עולה... וידע שאול כי שמואל הוא". ומה בכלל בשם זקן? אזכיר רק את השמות אלתר וראלטע, זיידה, זיידל, באבה, חכם. רוביסא = רבנית (גט פשוט ס"ק פ"ד), כשמות סגולה, היינו כשמירה מפני עין הרע או מפני מלאך המות³⁴ — לאמור: אין כאן ילד, אלא זקן. נדמה שבאשכנז של ימי הביניים עוד לא נמצאו שני השמות אלתר וראלטע. אבל מלבד השם היוני גרונם — שלפי ס' שמות

31. רק מיהודי מאיזמיר שמעתי שהשם הזה עדיין קיים שם בין היהודים הרומאניוטים (ממוצא ביונטיני). אצל יהודי הבלקן הוא משתמר רק בצורה העברית "נחמה" (לגברים דוקא והוא גם שם משפחה).

32. Magazin f. d. Wissensch. d. Judentums, II, S. 6. עד ימינו נקרא ביקור אבליים אצל יהודי ינינא παριγορία.

33. כשאנו שוללים את הזהות של הירונימוס ושל גרונם, יכולים אנו לוותר על ההנחה, שהיה איזה יונימוס בסוף השם גרונם. אך יש להגיד: כשם ש"קלונימוס" הפך לקלמן, כך גם איזה גרונם + X הפך לגרונמן.

34. עי' טעמי המנהגים לא"ש שו"ב, ו, לבוב תרפ"ח, עמ' 108: "טעם שאנו קורין את הילד או את הילדה בשם אלטר או אלטה למי שאין מתקיימים לו בניו ר"ל, כדי לכסות על שמו ושלא יהיה כח ביד השטן לפגוע בו". ואם כי בעל עזרת נשים כותב, שהשמות חכם ומורינז ניתנו רק ככינויים על-יד שם האב הנפטר, אך דחו את השם האמיתי "מפני עגמת נפש שלא לקרותו בשם המת", הרי הסברו הוא די רציונליסטי. יותר נראה הסברו של אי"ש שו"ב.

לר' שמחה הכהן הוא גם שם-אשה — נמצא באשכנז שם-האשה הלאטיני מאטרונוא³⁵, המקביל לאלטע המאוחר (ברשימותיו של זאלפעלד מופיע השם הרבה פעמים בכתיב: מדרונא).

אך יש עוד שם, שמפיץ אור גם על ההוראה של "חיים". מוצאים אנו (בב"ש ואחרים): "נח דמתקרי חיים המכ' מייסטרלין"; ולהלן מוצאים אנו מיינסטרלין ככינוי לחיים. זאת אומרת, שאם מייסטרלין מקביל למטרונוא, כלומר, אם הוא שם סגולה — חיים לא כל שכן. ומאחר ש"שלחן המערכת" מביא גם את השם מיינסטר ככינוי למנחם (שאת טיבו אנחנו כבר יודעים) — הרי שיש להניח כי השם מנחם ניתן גם הוא כסגולה, ולא רק כשם-נחמה גרידא. וגם "נח חיים" ו"חיים נח" היה צירוף שמות שכיח מאד (אל נח אחזור להלן). ההוראה של חיים כסגולה נעשית ברורה עוד יותר על-ידי כינוי אחר. ברשימה מתתנ"ו נמצא השם וידלרץ³⁶ = וידאל לרץ. והנה לפי ב"ש, לרץ הוא כינוי לחיים. אבל מהו לרץ? אין זאת כי אם "לזו של שדרה" עי' ויק"ר פי"ח א, קהל"ר פי"ב א, ברא"ר פכ"ח ג: "וינאץ השקד, זה הלז; מהיכן אדם מציץ (נ"א מניץ) לעתיד לבוא? מלזו של שדרה". מלבד זאת לזו הוא שם של עיר שאין מלאך המות שולט בה³⁷. היינו, שהשם חיים על כינויו איננו סתם-ברכה, אלא הוא סגולה. אמר לי מקובל תימני, שבתימן מוסיפים לשם של ילד, שאחיו מתו או הופלו, את השם חי, ע"פ הפסוק "חי חי הוא יודך" (ישע' ל"ח יט). אינני בטוח, אם היתה זאת מסורה בידו או המצאה של אותו מקובל. אך הוא הוסיף: "קוראים גם את השמות חי וחיה ע"פ 'כעת חיה ולשרה בן' (בראש' י"ח יד)". וזה מזכיר את דברי המדרש בברא"ר פ' לך לך, פמ"ה: "כתיב 'ויבא אל הגר ותהר' ומה ת"ל 'הנך הרה וילדת בן'? אלא שהכניסה בה שרה עין רעה והפילה עובריה". ולפי הקבלה מוסב על זה: "על כן קרא לבאר באר לחי ראי" (בראש' ט"ז יד).

כך היה, איפוא, המנהג ברוב תפוצות ישראל, להוסיף את השם חי או חיים במקרה שהילדים הקודמים לא התקיימו, וכנראה לא רק ככרכה: יהי רצון שיחיה הרך הנימול — אלא גם כסגולה, שיישאר בחיים. בצרפת מקובלים היו, כנראה, שני השמות; באיטליה העדיפו את השם חי, כפי שרואים אנו מהשארית שם-המשפחה ביבאנטי; באשכנז נשכח חי כמעט לגמרי, ונשאר רק חיים. על הספרדים כותב בעל שלחן המערכת: "הספרדים

35. אבני זכרון, מס' 578. השמות מאטה, מאטלה, שנמצאו לרוב ברחוב היהודים עד ימי האמנצ'ר פציה, נגזרו ממאטרונוא. (לא כן השמות מייטה ומיידלין). אפשר שגם השם גננא, גננדל = סבתא, מקביל למטרונוא. כי בגרמנית העתיקה gnann(a) הוא סבא, סבתא, והוראת המלה היא: מי שיש לו אותו השם. ואכמ"ל.

36. זאלפעלד רוצה, כמובן, לזהות את לרץ בשם הגרמני Lutz (דימינוטיב Ludwig). וספק אם בשנת תתנ"ו כבר נהגו בו הגרמנים. — מצאתי דוקא בזמן כתיבת המאמר הזה את הצורה לזו כשם משפחות בחיפה וגם בירושלם.

37. ברא"ר פס"ט ח, סוטה מ"ו ע"ב. ומזה מסתבר, מדוע כתוב בספרי השמות "חיים המכונה לרץ" ועל ידו — "המכונה לעבלאנג".

רגילים לצרף לשם הקודש שקורין בשעת המילה ג"כ את השם חי, כמו שקורין אצל אשכנזים חיים".

ומסתבר שתוספת שמות־סגולה שימשה סימן לאתחלת המנהג לקרוא כמה שמות לאדם אחד. כבר בעל "חתם סופר" כתב³⁸: "נראה כי לפנים בישראל לא היו נוהגין לקרות בשני שמות בבת אחת כי זהו חדש מקרוב בא". וכן בעל ס' נחלת שבעה העיד "ע"ד הפלא שהוא ראה אנשים שנקראו בשני שמות, שמע מינה דלפנים לא הוו שכיחי". ור' ראובן מרגליות³⁹ הוכיח, שרק מתקופת בעלי־התוספות ואילך אנו מוצאים בספרות העברית אישים בעלי שני שמות בזמן אחד ובמקום אחד. בין שבעה בעלי תוספות בעלי שני שמות, יש שניים בעלי הכינוי חיים ואחד בעל הכינוי משלם (שידוע לנו גם כן מרשימות ב"ש כשם לכינוי ויבש)⁴⁰. אכן בתקופה ההלניסטית אנו מוצאים לאדם אחד שני שמות, כגון במשפחת החשמונאים. אך המנהג הזה נתבטל אחרי כן. ומפליא, שבעל "נחלת שבעה", יליד פולין שהיה רב בבאמברג שבאשכנז, ושספרו נדפס בימי חייו בשנת תכ"ו, כותב שם⁴⁰: "שמעתי, שבמקצת מקומות נהגו כך [ר"ל לתת שני שמות בשעת המילה] ואני הכרתי אחד שהיה נקרא בשני שמות בשעת הברית"⁴⁰. מובן שבמשך הזמן גם שמות־הסגולה עברו בירושה במשפחה אחת, ונשתכחה הוראתם כסגולה כמו בשם חיים, שהיום הוא שם בפני עצמו. אבל מבחינה זו אין שמות־הסגולה שונים מהרבה שמות אחרים, כגון שמות שבמקרא. בתקופות קדומות וכן בימי המקרא ניתנו או הומצאו שמות על פי מאורע מסויים, או כהבעת בקשה או תודה; הם היו אות, סמל; אך בדורות שבאו אחרי־כן, נעשו הללו אסימונים ע"י הנחלת השם. כך נשתכחה גם הוראת שמות־הסגולה במשך הזמן, בכוונה או שלא בכוונה.

דוגמא אחרת להתרוקנות ההוראה של שם, שלא היה שם־סגולה, הוא השם האשכנזי מארום, שכיום עדיין הוא נוהג כשם פרטי, אך נשתמר יותר כשם־משפחה. שם־הקודש למארום הוא מאיר בלבד, ואילו מארום עצמו אינו אלא מהר"ם. תלמידי מהר"ם מרוטנ־בורג נהגו, כידוע, לקרוא אחד מבניהם על שם רבם הנערץ⁴¹, אלא שמתוך יראת הכבוד

38. שו"ת חתם סופר, אהע"ז ח"ב סי' י"ח.

39. ר. מרגליות, שמות וכינויים בתלמוד, לבוב תרצ"א.

39א. אע"פ שלא מצאתי שום רמז מפורש בספרי שמות על הוראת השם משולם, (פרט לב"ש המפרש = צדיק), נדמה לי, שהשם רומז למכירה, בהתאמה לשמות מירקאדו וקומפראדו (= קנוי). השווה להלן בפרק ח.

40. נ"ש, סי' מ"ה, סעי' כ"א. ס"ק י"ב.

40א. עי' גם ס' טיב גיטין, ערך שכנא: וזה מורה שהיה דרכם לקרות ע"ש אביו אע"פ שהוא בחיים, וגם משמע שלא היו נוהגים שני שמות בשעת לידה. לעומת דעת בעל "נחלת שבעה" כותב הספרדי ר' אברהם מיוחס בספרו "שדה הארץ" ח"ג, תשובה כ"ב, בשם רבו רי"מ מזרחי "שמי שמתים לו בנים יקרא לבן הנולד לו ב' שמות כי הוא מסוגל שיתקיים" (ליורדנו תקמ"ח).

41. ס' השמות לר' שמחה בר"ג הכהן עדיין מביא בשם ס' זכרון משה (נדפס בשנת שע"א) את

לא רצו לבטא את שם רבם וקראו, איפוא, את בניהם מהר"ם. השם הזה עבר 750 שנה מדור לדור, כמו איזה שם רגיל, בלי שנושאי ידעו את הוראתו המקורית. כי השם מארום עצמו נעשה שם, גם קודש וגם חול, בלי תוספת מאיר (כמו במקרה של אבי אשתי שת').

(פרקים נוספים — בחוברת הבאה)

הכתיב "מהרם" ככינוי למאיר, ולא מארום. לצורה "מהרם" כשם עי' סנה' ק' ע"א: "מפני מה נענש נידחזי, מפני שקרא לרבו בשמו", ודברי רש"י שם: "שאומר פלוני ואינו אומר מודי פלוני". בעל "נחלת שבעה" כותב "בשם זקן", שכל נושאי השם מארום הם צאצאי מהר"ם מרוטנבורג.